

ARTA PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN ULTIMELE ȘAPTE DECENII ALE SECOLULUI AL XVI – LEA

- cuceririle turcești din timpul lui Soliman Magnificul
- prăbușirea statului feudal maghiar → crearea pașalâcului de la Buda crearea principatului Transilvaniei (1541)
- instaurarea dominației otomane în ȚR și M

A. ARHITECTURA

1. Țara Românească

a) Arhitectura laică

- **curți domnești** – **București** – prim nucleu: din timpul lui Vlad Țepeș (plan pătrat, ziduri de cărămidă) peste care Țepeș dispune construirea unei curți domnești mai mari, cu pivnițe vaste, care se dezvoltă și căreia i se adaugă diverse anexe la mijlocul secolului al XVI-lea, de către Mircea Ciobanul (foișor) + **paraclis** – **Bis. Curtea Veche**

- **Târgoviște** - întemeiată în sec. XV de Mircea cel Bătrân

- **Petru Cercel** - (sf. sec. XVI) adaugă corpuri de arhitectură și le reface pe cele existente, construiește un **paraclis în cruce greacă înscrisă**

- se crede că la elaborarea palatului (2 nivele, foișor, loggie ce dădea spre grădini) a contribuit un arhitect de origine italiană

- reconstruită și amplificată de Matei Basarab și de

Constantin Brâncoveanu

b) Arhitectura religioasă

- dispar piatra fățuită și marmura
- sculptura decorativă apare rar, fiind înlocuită de piatra fățuită
- se prelucreză modele anterioare: 4 categorii – 1. tipul Cozia = triconc cu turlă pe naos - ex.: **bis. Curtea Veche, București** (aprox. 1550)

- 2. tipul Dealu = triconc cu pronaosul dezvoltat longitudinal și cu trei turle (2 pe pronaos + 1 pe naos) – ex.: **bis. Măn. Tutana, Argeș**

- 3. tipul Argeș = naos triconc, cu turlă + pronaos dezvoltat pe lățime, cu trei turle, cea din mijloc sprijinită pe coloane sau stâlpi – ex.: **Radu Vodă, București**

- 4. tipul Mitropoliei din Târgoviște = cruce greacă înscrisă – ex.: **bis. domnească din Târgoviște** (cu pridvor deschis încununat cu 2 turle)

- din punctul de vedere al decorației fațadelor:

1. exclusiv cărămidă aparentă – **Sf. Nicolae din Cobia**

2. cărămidă aparentă alternând cu zone tencuite – **Curtea Veche, București**

- **bolnița Măn. Cozia** – pronaosul

transformat, prin străpungerea zidurilor în partea de jos cu câte două arcade, într-un fel

de pridvor deschis + introducerea decorației cu firide înalte, **fără** ca fațadele să fie însă împărțite în 2 registre de către un brâu median

3. **cărămidă aparentă alternând cu fâșii tencuite + fațadele împărțite în 2 registre de către un brâu median + cele 2 registre decorate cu arcaturi oarbe sau firide foarte plate** – **bis. Măn. Mărcuța, București**

– **Mihai Vodă, București** – triconc lung

– absida altarului flancată de

proscomidia și diaconiconul înălțate până la cornișa absidei și încoronate de câte o turlă

– fațadele cu firide plate

2. Moldova

a) Arhitectura laică

- **curți domnești** – **Iasi** – capitala țării este mutată aici de către Alexandru Lăpușneanul

- se păstrează trăsăturile fundamentale ale stilului cristalizat în timpul lui Ștefan cel Mare = - triconc

- detalii gotice – portaluri, ancadrame uși, ferestre

- gropniță (nelipsită la bisericile de mănăstire, care mai primesc și un pridvor, fie închis, ca la bis. Înălțării de la Măn. Neamț, fie deschis)

- același sistem de boltire

- clădirile tind să se înalțe

- apare pictura exterioară

- unor biserici construite în timpul lui Ștefan li se adaugă pridvoare – acest pridvor își are originea în pridvorul-clopotniță al bisericii de la Părhăuți

- ctitorii din timpul domniei lui **Petru Rareș** – **Proboata**

– **Humor**

– **Moldovita**

- ctitorii din timpul lui **Alexandru Lăpușneanu**: - **bis. Măn. Bistrita**

- **bis. Măn. Slatina**

fațade tencuite
siluetă elansată
turlă pe bază stelată

- **bis. Măn. Sucevita** – ultima cu pictură exterioară

– ctitor: Ieremia

Movilă

– inovație: cele 2 pridvoare care preced intrările în exonartex (1 pe Sud, 1 pe Nord) = influență TR

3. Începuturile dezvoltării arhitecturii renascentiste în Transilvania

- tradiție gotică puternică

- orașele păstrează trama stradală medievală (=parcele lungi și înguste → nu există spații pentru compoziții largi, ordonate după principiile Renașterii) → de multe ori elementele de Renaștere se limitează la plastica fațadelor (= portaluri, ancadrame de ferestre) și eventual la sistemul de acoperire (= bolți semicilindrice, tavane casetate)

- elementele de arhitectură renascentistă pătrund mai întâi la curțile princiare și în centrele clericalo-nobiliare de la Oradea și Alba Iulia – ex.: **capela Lázó**

- alipită fațadei de Nord a catedralei romano-catolice
- plan dreptunghiular
- trei fațade libere
- fațada principală precedată de o scară de piatră, care duce către un portal monumental
- plastica decorativă bogată
- interior: boltă pe nervuri gotice + încă un portal pentru trecerea dintre capelă și nava de Nord a bisericii romanice
- elemente renașcentiste apar la castelul de la Hunedoara, în zonele terminate în timpul lui **Matei Corvin**

- elementele de Renaștere apar mai întâi și mai des în **arhitectura laică**:

a) orășenească – casa Wolphard din Cluj Napoca (foarte mult refăcută)

- casa Heller din Sibiu (plan în L, fațada simetrică)

- casa argintarului din Bistrita

b) **castele nobiliare** – reminiscențe ale arhitecturii militare (ziduri masive, decor sobru)

– tratarea liberă a planului și compoziție volumetrică de tip medieval + inovații renașcentiste (o singură clădire în centrul unei curți, loggii) – castelul Criș

- castelul de la Brâncovenesti

B. SCULPTURA

a) în piatră

1. Transilvania

- pătrunde Renașterea
- capela Lázó de la Alba Iulia – portaluri cu pilaștrii – pe soclurile pilaștrilor de colț: reliefuri – Moise primind tablele Legii
 - Juditha și Holofern
 - Samson și leul
 - Sf. Sebastian
 - Hercule și Hidra din Lerna
 - un Centaur } teme din mitologia greacă
- portalul sacristiei din biserica Sf. Mihail din Cluj – decorat cu motive haraldice, florale și imagini de putți

2. Moldova

- se continuă decorarea lespezilor funerare în tehnica méplat-ului cu palmete stilizate, elemente vegetale, ghirlande, încadrate de un chenar cu inscripția comemorativă

3. Țara Românească

- lespezile funerare – chenar cu textul de pomenire a defunctului + câmp decorat cu cruce, pomul vieții și Soarele stilizat – stilistic: rigoare geometrică (la baza crucii: craniul lui Adam și uneltele schinguirii lui Isus)
 - uneori chenarul cu inscripția este dublat de un decor format din entrelacuri
- excepție: piatra funerară a lui Radu de la Afumați – are reprezentată silueta ecvestră a domnului (model preluat de încă 2 pietre funerare)
- sculptura decorativă de pe fațadele bisericilor Dealu și Argeș (influențe orientale)

b) în lemn

- mobilier – ex.: ușile mănăstirii Cotmeana
- iconostase: Voronet
Humor
- important atelier de tâmplărie la Suceava

C. PICTURA

1. Moldova

- **Bis. Dobrovăț** – cuprinde într-o formă embrionară programul iconografic al picturilor exterioare ulterioare – în pronaos apar – **Imnul Acatist al Maicii Domnului**
 - **Asediul Constantinopolului**
 - **scara lui Ioan Scărarul**
- **Sf. Gheorghe din Hârlău** – pictură interioară asemănătoare celei de la Dobrovăț
 - prima biserică cu pictură exterioară
- **Probota** – pictura e refăcută, dar programul iconografic poate fi urmărit
 - pronaos: scene ale „bisericii luptătoare” (Sinoade ecumenice, Sinaxar) = în conflictul cu necredincioșii turci, ierarhia cerească e de partea moldovenilor
 - pridvor: **Judecata de Apoi** – pe peretele de Est
- **pictura exterioară** – executată în timpul lui **Petru Rareș**
- bisericile pictate la exterior sunt:
 1. Sf. Gheorghe din Hârlău
 2. Probota
 3. Sf. Gheorghe din Suceava
 4. Humor
 5. Baia
 6. Moldovița
 7. Bălinești
 8. Sf. Dumitru din Suceava
 9. Coșula
 10. Arbore
 11. Voroneț (decorată la 1 an după moartea lui Petru Rareș)
- program iconografic aproape identic:
 - **ABSIDE:** *reprezentanți ai bisericii cerești și pământești* (serafimi, înnegri, profeți, apostoli, părinți ai bisericii, martiri, schimnici) îndreptându-se, în mai multe registre suprapuse, spre axul absidei altarului
 - **FAȚADE LATERALE:** *Imnul Acatist*, cu *Asediul Constantinopolului* în partea inferioară (reprezentare omisă la Voroneț) și *Arborele lui Ieseu* însoțit pe laterale de imaginile filosofilor antici
 - la bisericile de mari dimensiuni aceste teme apar pe aceeași fațadă (pe cea de Sud), pe fațada de Nord reprezentându-se diverse teme secundare
 - **FAȚADA DE VEST:** *Judecata de Apoi* – la unele biserici ferestrele sau deschiderile mari ale pridvorului au făcut ca Judecata de Apoi să fie reprezentată în interiorul pridvorului
 - la Arbore, în mod excepțional, scena este reprezentată pe fațada de Sud
 - **TEME SECUNDARE:**
 - *Vămile văzduhului*
 - *Parabola Fiului risipitor*
 - *scene din Geneză*

- **ASEDIUL CONSTANTINOPOLULUI**

- asediatorii au costume turcești
- apărătorii folosesc artileria (cu excepția bis. Arbore, unde nu apar nici costume turcești, nici artilerie)
- apare inscripția cu anul 626 → este vorba despre asediul perșilor asupra Constantinopolului → tema e adaptată realității contemporane → împreună cu **IMNUL ACATIST** lângă care se află are sensul „așa cum Fecioara i-a ajutat odinioară pe bizantini să-i înfrângă pe asediatorii perși, tot așa să-i ajute și pe moldoveni să-i înfrângă pe turci”
- la Arbore, unde lipsesc turcii și cavaleria, contextul se modificase politic, astfel încât aluziile explicite la contemporaneitate trebuiau evitate
- tema Asediului lipsește la Voroneț, fiindcă pictura exterioară a acestei biserici este ctitoria vărului lui Rareș, mitropolitul Grigorie Roșca, făcută în timpul domniei lui Iliaș, (fiul lui Rareș), care trecuse la mahomedanism → fiindcă Imnul Acatist este lipsit de vecinătatea cu tema care îi dăduse o importanță atât de mare, el apare pe fațada de Nord

- **JUDECATA DE APOI**

- apar printre damnați, pe lângă străvechii persecutori, ereticii și cei de alte religii, dintre care se evidențiază grupurile turcilor și tătarilor, în veșminte contemporane

- **ARBORELE LUI IESEU**

- ilustrează descendența directă a lui Isus din regii Israelului → legătura directă dintre Vechiul Testament și Noul Testament
- sens legat de **reprezentările de pe fațadele absidelor**: procesiune de îngeri, prooroci, apostoli, episcopi, sfinți militari, martiri și monahi, pe mai multe registre suprapuse, care se îndreaptă spre axul absidei altarului în care apar, în dreptul fiecărui registru, câte o imagine a lui Isus (Isus Emanuel, Isus în brațele Fecioarei, Isus pe tron, Pruncul Isus pe disc) = o rugăciune – în centrul decorației figurează aproape întotdeauna tema clasică a Rugăciunii (Deisis = Isus pe tron, cu Fecioara și cu Ioan Botezătorul la stânga și la dreapta) o rugăciune a întregului panteon ortodox = cea mai mare dezvoltare a temei Deisis + importanța acordată sfinților militari → accentuează sensul că rugăciunea are un caracter războinic
- Arborele lui Ieseu = glorificare apoteotică a lui Isus, pandant al Imnului Acatist = sprijină prin acțiunea de laudă marea rugăciune a absidelor

SENSUL ANSAMBLULUI = vastă invocație colectivă, adresată de moldoveni prin mijlocirea Maicii Domnului, a lui Ioan Botezătorul și a tuturor sfinților, lui Isus, Dumnezeu atotputernic (așa cum apare el pe tronul ceresc, în axul altarului), care s-a întrupat (așa cum arată imaginea Fecioarei) pentru mântuirea neamului omenesc, să ocrotească de dușmani poporul Moldovei și să-l facă victorios în fața turcilor, așa cum odinioară a dat biruință apărătorilor Constantinopolului. Iar pentru fărâdelegile lor să nu-i ierte Dumnezeu nici după moarte pe dușmanii Moldovei, ci să-i arunce în focul Gheenei

TEMELE SECUNDARE

1. Vămile văzduhului – prezentare a păcatelor omenești și a vieții de după moarte într-un spirit popular

- înfățișate sub forma unui turn cu 21 de trepte, zugrăvit în colțul de Nord-est al bisericilor
- de o parte și de cealaltă stau câte 2 draci, câte 2 îngeri aducându-le în fața sufletului celui mort, înfățișat în chipul unui prunc
- o mică inscripție indică, în dreptul fiecărei trepte, păcatul respectiv

2. Parabola fiului risipitor - Noul Testament, Luca, 15:11

- aluzie la Bunul Păstor (Isus, Biserica) către care s-a reîntors oaia cea rătăcită (omenirea) – părintele celui întors acasă poartă veșmintele și monograma lui Isus

3. Scene din Geneză – ideea principală: crearea lumii și păcatul originar

1+2+3 sprijină mesajul exprimat de temele majore: pentru ca rugăciunea să fie primită, ea trebuie să fie însoțită de o laudă (Imnul Acatist și Arborele lui Ieseu) dar și de o dovadă că cei care se roagă sunt hotărâți să se comporte ca buni creștini, arătându-se conștienți de păcatele lor (Vămile) și de rățăcirile lor (Parabola), precum și de jertfa prin care Isus i-a răscumpărat pe oameni din păcatul originar (Geneza)

- există și alte teme secundare, care variază de la o biserică la alta, atât ca subiect cât și ca întindere, reprezentând vieți de sfinți desfășurate într-un ciclu sau concentrate într-o singură imagine – sfinții preferați sunt Sf. Gheorghe (cel mai mare sfânt militar), Sf. Nicolae (important în lupta împotriva ereziilor) și Sf. Ioan cel Nou (patronul Moldovei)

- **icoane:** pătrunde fondul poleit și incizat cu motive decorative inspirate din broderii – ex.: icoana Maicii Domnului încadrată de profeți de la Humor, sau o icoană cu un subiect mai rar în pictura bizantină: Pieta cu bustul lui Isus ridicat din sarcofag

2. Țara Românească

- pictură adesea păstrată numai fragmentar – bis. din Snagov
 - bis. din Căluu
 - bis. măn. Tismana
 - bis. din Stănești
 - bis. din Bucovăț (analogii cu biserici grecești

și macedonene pictura atribuită unui meșter grec)

- majoritatea picturilor de sec. XVI sunt repictate în sec. XIX

- importante: portretele votive (la Căluu apare Mihai Viteazul) – începând cu portretul lui Radu Paisie și al lui Marco din bolnița Coziei se cristalizează reprezentarea domnului țării ca „ales al lui Dumnezeu”, prin reprezentarea unui înger ce așează coroana pe capul voievodului; strămoșii ramurii dinastice sunt adesea reprezentați în tabloul votiv

- **bolnița mănăstirii Cozia** – ansamblu bine păstrat
 - fixează din punct de vedere iconografic tradiția de urmat
 - sunt vizibile 2 maniere de lucru: una mai impetuoasă și una

mai sobră

- pătrunde **iconostasul** – la Snagov apare iconostas de zid, bogat ornamentat cu vrejuri și alte elemente vegetale, prefigurând iconostasele de lemn ale sec. XVII – XVIII, având reprezentate Răstignirea, Deisis-ul, Isus încadrat de Apostoli și Icoanele împărătești foarte mari

- este un sistem complex de compoziție iconografică ce apare pentru prima oară în Rusia, la sfârșitul sec. al XIV-lea

- origini: „*templon-ul*” bizantin, care susținea doar câteva icoane ce formau un Deisis; acestora li s-au adăugat, mai întâi pe orizontală, noi icoane (arhangheli, apostoli, sfinți părinți), obținându-se astfel un Deisis dezvoltat; în sec. XIV – XV deasupra compoziției acestui Deisis dezvoltat se adaugă un registru cu prăznicare (de la Bunavestire la Înălțare), unul cu prooroci, unul cu sfinți părinți, ajungându-se la 5 registre cu cel puțin 41 de icoane, cele mai mari fiind cele împărătești; tot acest eșafodaj este încoronat de o cruce cu 2 brațe pe care e zugrăvit Isus

3. Transilvania

- perioadă de stagnare – extinderea Reformei producția de altare poliptice încetează

- elemente gotice + renașcentiste
- apar plafoanele casetate decorate cu motive vegetale
- **biserica reformată din Daia** – bolțile corului și ale absidei altarului sunt decorate nu cu scene biblice, ci cu un ornament vegetal complicat, întrerupt de scuturi heraldice și de măști groțști de inspirație renașcentistă

D. ARTELE DECORATIVE

1. Miniatura

- restrângere a activității: apare tiparul – primele cărți tipărite: începutul sec. XVI, Târgoviște
- **Moldova** – se continuă tradiția cristalizată în timpul lui Ștefan cel Mare
- **Țara Românească** – acum apar primele manuscrise originare din Țara Românească: **Tetraevangheliarul lui Alexandru al II-lea** – iconografie mai bogată: ciclu de miniaturi care ilustrează conținutul textului, dispuse în plină pagină sau ca niște benzi care întrerup textul

– va fi luat drept model pentru manuscrisele

cu miniaturi organizate în ciclu epic

2. Broderia

- se continuă tradițiile împământenite anterior
- scenele scad în monumentalitate și sporește accentul pus pe narațiune, crește numărul de personaje

3. Argintăria

- repertoriul de obiecte: același ca și în epoca anterioară
- element nou: pe ferecături apar portretele votive ale donatorilor – ex.: **ferecătura dăruită de Domnul Mircea Ciobanul și de Doamna Chiajna mănăstirii Tismana**